

К. Л. Хазанава

г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны

**АДЛЮСТРАВАННЕ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА КАМΠΑЕНТА МОВЫ
Ў ІДЫЯМАТЫЦЫ ПЕРАКЛАДАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ
БАЛАД АДАМА МІЦКЕВІЧА**

Моўныя спецыфікацыі асабліва назіральна выяўляюцца ў працэсе даследавання прынцыпаў, метадаў і механізмаў увасаблення моўнымі сродкамі іншамоўных твораў. Цікавыя ў гэтых адносінах пераклады класіка беларускай літаратуры, аднаго з заснавальнікаў беларускай літаратурнай мовы Янкі Купалы. Адметным з'яўляецца пераўвасабленне Я. Купалам ідыяматыкі балад Адама Міцкевіча ў перакладах з польскай мовы на беларускую. Кожны канкрэтны выпадак такога ўвасаблення з прычыны

нетривіяльнасці творчага вырашэння стаў унікальным прыкладам перакладчыцкага мастацтва паэта.

У баладзе А. Міцкевіча «Тры Будрысы» звяртае на сябе ўвагу ўсхваленне прыгажосці дзяўчат: *Wesolutke, jak młode koteczki, Lice bielsze od mleka, z czarna rzesą powieka, Oczy błyszczą się jak dwie gwiazdeczki* [1, с. 08]. Даследчыкі, аналізуючы радкі класіка польскай літаратуры, кажуць аб «вытанчанай эстэтыка-мастацкай апрацоўцы дэталей» [2, с. 168]. Эмацыянальна-эстэтычная тэндэнцыя радкоў арыгінала натхніла беларускага паэта на стварэнне свайго адмысловага эстэтычнага ідэалу: *Так панадны мне стан іх дзявочы, Твар іх бела-ружовы, Як смоль, чорныя бровы, Як дзве зоркі, іх свецяцца вочы* [3, с. 378]. Прыгажосць, намаляваная сродкамі беларускай мовы, адпавядала беларускай мары аб прыгожым.

Я. Купала адмовіўся ад міцкевічаўскага параўнання дзяўчыны і кацяня (*jak koteczki*). А надзвычай белы колер твара (*Lice bielsze od mleka*) у беларускай эстэтычнай традыцыі ніколі не лічыўся прыгожым. Для беларускай прыгажосці больш падыходзіла мастацкае азначэнне *бела-ружовы*. Прыгадаем вядомы выраз *кроў з малаком*.

Беларускі перакладчык не паўтарыў таксама выраз арыгінала *z czarną rzesą powieka* ‘з чорнымі вейкамі павека’, які мог бы прывесці да таўталогіі. Я. Купала скарыстаў беларускае фальклорнае параўнанне *як смоль* і сталы эпітэт *чорны* з паясняльным словам *бровы*. Як паказваюць дадзеныя беларускага фальклору, такія рысы сапраўды складалі ідэал дзявочай прыгажосці: *мой міленькі чорнабрывенькі* [4, с. 504]; *дзяўчына тая, з чорнымі брывамі* [4, с. 507]; *у беднай сірацінкі – толькі чорныя бровы* [4, с. 509].

Праведзеныя параўнальныя даследаванні адлюстроўваюць адрозную рэалізацыю эстэтычных уяўленняў у польскім арыгінале і беларускім перакладзе, адпаведную адрозненням уяўленняў пра прыгожае ў польскім і беларускіх моўных узусах. Менавіта ў выніку гэтых прычын «у «Трох Будрысах» А. Міцкевіча назіраем узор элегантнасці і вытанчанасці, у параўнанні з ..мяккай пранізлівай прастатой купалаўскага радка» [2, с. 168]. У эмацыянальнай трансфармацыі перакладу адносна арыгінала праявілася імкненне Я. Купалы да пераўвасаблення тэксту балады беларускімі моўнымі сродкамі з улікам псіхалагічна-перцептыўных асаблівасцей беларускага чытачоў.

Змяненні фразеалагічнага ладу арыгінала кранулі па волі Я. Купалы-перакладчыка і баладу А. Міцкевіча «Ваявода» («Czaty»): *Tyś mi wszystko przedała na wieki* [1, с. 97] – *Ты яму прадалася без жалю* [5, с. 339]. Выслоўе мовы арыгінала *na wieki* ‘назаўсёды’ валодала другаснай эмацыянальнасцю, абумоўленай тэмпаральна. Праз указанне на часавую аддаленасць і велізарны тэрмін фразеалагічная адзінка выявіла адносіны да дзеяння, падкрэсліўшы незадавальненне і скаргі гаворачага. У перакладзе прапанавана фразема *без жалю* ‘не шкадуючы’, дзякуючы чаму эмацыянальнасць перададзена непасрэдна. І складае яна і семантычны, і канататыўны зместы фразеалагічнай адзінкі.

У многіх выпадках пры перакладзе Я. Купала звяртаўся да замены нефразеалагічнай моўнай адзінкі арыгінала фразеалагічным спалучэннем: *Ona jeszcze nie słucha* [1, с. 98] – *Яна ўсё шчэ як глуха* [5, с. 340]. Семантычная роўнасць дзеяслова *nie słuchać* і фразеалагізма *як глуха* прывяла да лексіка-семантычнай эквівалентнасці радкоў арыгінала і перакладу. Кампаратыўны фразеалагізм надаў мове перакладу вобразнай і эмацыянальнай насычанасці. За ўзор перакладчык яўна ўзяў творы беларускага фальклору, у якіх часта сустракаюцца параўнанні на аснове вобразнай аналогіі. Пры гэтым кампаратыў перакладу мае няпоўную структуру, а ў тэксце адсутнічае прыкмета параўнання, што садзейнічае пазатэкставаму яе ўвасабленню ва ўяўленні чытачоў, а таксама працэсуальнай дакладнасці і натуральнай вобразнасці мовы перакладу.

Беларускі перакладчык па-майстэрску выкарыстаў адзінкі народна-гутарковага маўлення: *zimny dreszcz mię* [kozaka] *przechodził* [1, с. 98] – *Я* [казак] *ўздрыгнуў, як на лёдзе* [5, с. 341]. У прыведзеных радках метафара арыгінала (*зімовае дрыжанне на мяне надыйшло*) па-беларуску перавыражана ўстойлівым параўнальным выслоўем *як на лёдзе*. Суаднесенасць аб’екта і суб’екта параўнання прывяла да паралелізму неаформленых асацыяцый прымет суб’екта з прыкметамі аб’екта (*як на лёдзе* ‘хістка’, ‘няроўна’,

‘холадна’). Успрымальнік мовы перакладу мае выбар магчымых сэнсавых кампанентаў параўнальнай фраземы, і гэта значна паўплывала на экспрэсіўнасць тэксту перакладу.

Выкарыстанне фразеалагізму на месцы метафары арыгінала мае падставай стылістычны кампанент мовы як сродку індывідуалізацыі персанажаў. Магчыма, метафарычнае выказванне, на думку творцы-перакладчыка, не адпавядала стылістыкі мовы простага слугі-казака і магло абцяжарыць яго маўленне, надаўшы мове афіцыйнасці і кніжнасці. А гэта, у сваю чаргу, магло прывесці да стылявой блытаніны. Кампаратыўны фразеалагізм спрыяў стылістычнай эквівалентнасці перакладу і арыгінала і арганічнаму ўваходжанню перакладнога верша ў беларускую літаратурна-моўную прастору.

У перакладзе балады А. Міцкевіча «Пані Твардоўская» Я. Купала імкнуўся спалучыць нацыянальную характэрнасць, адлюстраваную шляхам захавання семантыкі слоў, з яскравасцю беларускай фразеалогіі, а таксама з адценнямі беларускага прастамоўя. Выраз арыгінала і яго адпаведнік у беларускім перакладзе пры гэтым мелі падобную стылістычную характарыстыку: *Twardowski ku drzwiom się kwapił* [6, с. 62] – *Даць хацеў Твардоўскі цягу* [5, с. 335]. Дзеяслоў *kwapić się* ‘паспяшацца, кінуцца’ Я. Купала ўдала замяніў беларускім фразеалагізмам *даць цягу* ‘уцячы’.

Важнай умовай удалага перакладу мастацкага твора з’яўляецца разам з дасягненнем інтэлектуальнай рэакцыі на тэкст, роўнай арыгіналу, суадносная эмацыянальная рэакцыя. У перакладзе балады А. Міцкевіча «Пані Твардоўская» Я. Купала дасягнуў такой адпаведнасці шляхам прыцягнення беларускай народнай вобразнасці: *Patrzaj, oto jest kobieta, Moja żoneczka Twardowska* [6, с. 62] – *глянь, вунь баба, як печ грудзі, Гэта, чорце, мая жонка* [5, с. 337].

Пераклад балады, падрыхтаваны беларускім паэтам у 1940 г., прапанаваў большую колькасць адзінак выяўлення нацыянальна-культурнага кампанента ў параўнанні з перакладам 1911–1912 гадоў: *Miały słuchać twego* [Twardowski] *rytmu* [6, с. 62] – *Надало ж цябе [Твардоўскі] забыцца (1911–1912)* [5, с. 407] – *Чарцім добра ў знакі [Твардоўскі] ўеўся* (1940) [5, с. 334]. Выкарыстанне элементаў беларускага фальклору наблізіла беларускамоўны тэкст балады да беларускага чытача. Беларускі фразеалагізм *уесца ў знакі* ‘надакучыць’, ‘абрыдзець’ стварыў экспрэсіўны эффект. Народная фразеалогія дадала выразнасці ў перакладны тэкст: *Datał [diabeł] jak czmycha, tak czmycha* [6, с. 66] – [чорт] *дагэтуль недзе скача* (1911–1912) [5, с. 410] – *і дагэтуль [чорт] скача гіцаль* [1940] [5, с. 337].

Разам з тым у перакладзе балады Я. Купала адмовіўся ад ужывання лацінскіх выразаў, выкарыстаных А. Міцкевічам: *Twardowski ku drzwiom się kwapił Na takie dictum acerbum; Diabeł za kintusz ulapił: A gdzie jest nobile verbum?* [6, с. 62]. Для часоў напісання арыгінала балады лацінскія выслоўі былі звычайныя і зразумелыя большасці чытацкай аўдыторыі.

Я. Купала палічыў мэтазгодным замяніць лацінскія выразы беларускім адпаведнікамі: *Даць хацеў Твардоўскі цягу На сказ гэтакі чартовы; Але той злавіў за дзягу: – А дзе, кажэ, гонар слова?* [5, с. 335]. М. Рыльскі пасля параўнання розных перакладаў балады А. Міцкевіча «Пані Твардоўская» на ўкраінскую і рускую мовы прыйшоў да высновы, што перакладам лацінскіх выразаў дасягалася «большая даходлівасць чытачам, а ў адносінах правільнасці перакладу мела рацыю захаванне лацінізмаў некранутымі» [7, с. 53–54]. У выпадку выкарыстання ў перакладным тэксце іншамоўных і, акрамя таго, іншаграфічных спалучэнні значна выдзяляліся б у беларускіх радках, а іх незразумеласць магла адцягнуць увагу чытачоў ад асноўнага дзеяння.

Я. Купала імкнуўся абапірацца на ўнутраны сэнс арыгінала: *[diabeł] wyleciał potem jak z prosy* [6, с. 65] – [чорт] *Потым выскачыў, як з жару* [5, с. 336]. Эквівалентнае ўзнаўленне значэння адбылося не на вобразнай аснове арыгінала (*jak z prosy* ‘як з рагаткі’), а праз выкарыстанне іншага асацыятыўна-вобразнага спалучэння з магчымасцю аналагічнай высновы метафарычнага сэнсу (*jak z prosy* – ‘імкліва’ – *як з жару*).

Праведзенае супастаўленне ідыяматыкі беларускіх перакладных тэкстаў з арыгіналамі на польскай мове паказала, што ў перакладах неаднастайна выявіўся нацыянальна-культурны кампанент мовы арыгіналаў. Пры існаванні значнай колькасці адзінак выяўлення нацыянальнай формы (ідыём, прыказак, прымавак, размоўнай і прастамоўнай лексікі), прагматыка якіх абумовіла рэlevantнасць пераўзнаўлення, Я. Купала правёў дыферэнцыяцыю моўных сродкаў. Элементы мовы, не зусім зразумелыя беларускаму чытачу, Я. Купала замяніў беларускімі эквівалентамі (пры супадзенні ўнутранага вобраза, значэння і стылістычнай характарыстыкі) ці аналагамі (супадзенне толькі значэння і стылістычных уласцівасцей). У выніку – купалаўскія перакладныя творы на беларускай мове набылі беларускія нацыянальна-спецыфічныя моўныя асаблівасці, не страціўшы арыгінальны моўна-культурны каларыт.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Mickiewicz, Adam. Ballade i romanse / Adam Mickiewicz. – Lipsk : F. A. Brockhaus, 1852. – 113 s.

2 Салееў, Вадзім. Адам Міцкевіч – глыбіня і вяршыня славянскага ўспрымання свету / Вадзім Салееў // Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры: матэрыялы Міжнароднай навук. канф., Мінск, 7–11 верасня 1998 г. / рэд. Н. Давыдзенка, А. Мальдзіс (гал. рэд.). – Мінск, 1998. – С. 165–170.

3 Купала, Янка. Збор твораў: у 7 т. / Янка Купала / Акад. навук БССР. Ін-т літаратуры імя Янкі Купалы. Т. 1. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 543 с.

4 Беларускі фальклор: хрэстаматыя: вучэб. дапам. / склад. К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка. – 3-е выд., перапрац. – Мінск : Выш. школа, 1985. – 749 с.

5 Купала, Янка. Збор твораў: у 7 т. / Янка Купала / Акад. навук БССР. Ін-т літаратуры імя Янкі Купалы. Т. 4. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 563 с.

6 Mickiewicz, Adam. Ballade i romanse: ogłoszone w I tomie «Poezyj» (1822) / Adam Mickiewicz. – Warszawa : Czytelnik, 1977. – 120 s.

7 Рыльский, М. Искусство перевода / М. Рыльский. – Москва : Советский писатель, 1986. – 336 с.

Н. И. Шабулдаева

г. Гомель, ГТУ имени Ф. Скорины

СЛОВО ЮБИЛЕЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Радостное событие, отмечаемое нашим университетом, и посвящённая этому конференция побудили нас обратиться к слову *юбилей* и выяснить его происхождение и функционирование в русском языке.

Макс Фасмер в своём этимологическом словаре пишет, что слово *юбилей* начало употребляться в русском языке начиная с Петра I, куда попало через нем. *Jubiläum* или из лат. *iubilaeum*, первонач. *iubilaeus annus*, которое восходит к др.-еврейск. *jôbêl* 'бараний рог' [1, с. 525]. П. Я. Черных в «Историко-этимологическом словаре современного русского языка» отмечает, что *юбилей* – это 'торжественно отмечаемая годовщина какого-либо выдающегося события, деятельности учреждения, жизни и деятельности какого-либо лица и т. п.' [2, с. 457]. По утверждению ученого, русское слово заимствовано из западноевропейских языков, в которые оно попало из новолатин. церк. (*annus*) *jubi-*